

УДК 37.011

О. О. Ілляк

СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ “МОРАЛЬНИЙ ДУХ” І “МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН”

Проведено аналіз співвідношення категорій “моральний дух” і “морально-психологічний стан”. Розглянуто сутність, зміст, оцінювання та значення морального духу особового складу. Визначено основні напрями досягнення та підтримання високого морального духу особового складу.

Ключові слова: моральний дух, морально-психологічний стан, бойовий дух, ідейні якості, ідеологія державотворення, людський фактор, духовний потенціал, людський потенціал.

Постановка проблеми. Сучасний етап реформування військових формувань України характеризується помітними позитивними змінами в організаційно-штатній структурі військових частин, оснащенні їх новітніми зразками озброєння і техніки, удосконаленні професійної підготовки особового складу. Темпи і зміст цих змін визначаються особливостями тактики бойових дій наших підрозділів у ході антитерористичної операції (АТО) у Луганській і Донецькій областях України. Особлива увага зосереджується на відновленні *духовного потенціалу* та *ідеологічних засад* діяльності Національної гвардії України (НГУ) [1].

Як основна умова дій захисників Української держави й успішної діяльності наших військових формувань дедалі частіше визначається моральний дух особового складу. Так, 09.10.2014 р. на заходах з нагоди передачі до складу НГУ полку особливого призначення “Азов” МВС України Командувач НГУ, а зараз Міністр оборони України генерал-полковник С. Полторак сказав: “Техніка на полі бою відіграє далеко не все, *моральний дух* набагато важніше, ніж техніка та озброєння” [2].

Про велике значення морального духу для перемоги над ворогом говорили учасники АТО, бійці НГУ на зустрічі із журналістами. У Павлоградському міськвиконкомі вони стверджували: “Коли є *моральний дух*, то можна вистояти будь-де. Якщо ж нема *морального духу*, то не допоможе нічого” [3].

Даючи характеристику учасникам АТО, радник Міністра внутрішніх справ України З. Шкиряк зазначив, що всупереч усьому, *моральний дух* тих, хто вийшов з Іловайського котла, – на високому патріотичному рівні [4].

Важливим критерієм призначення військових керівників на відповідальні посади у сучасних умовах визначається їх спроможність підтримувати у підлеглих

високий моральний дух. Так, перед призначенням С. Полторака Міністром оборони України повідомлялося, що Президент України П. Порошенко високо оцінив С. Полторака не тільки за його професіоналізм, патріотизм і порядність, а й за те, що він зміг зміцнити дисципліну і підняти *моральний дух* у лавах Національної гвардії України [5].

Відповідаючи на запитання “Радіо Свобода” про моральний дух учасників АТО, прес-секретар АТО О. Дмитрашківський зазначив: “Щодо духу військових, то хочу сказати, що *моральний дух* дуже високий, усі готові до продовження антитерористичної операції та до її завершення” [6]. Про те, як підвищити *моральний дух* військовослужбовців в АТО, пише головний редактор веб-сайта “Цензор.нет” Ю. Бугусов [7]. Подібні твердження щодо значення і ролі морального духу можна було б продовжити.

Очевидно, що саме моральний дух є важливішим чинником і основним критерієм готовності особового складу до захисту своєї Батьківщини. Проте сьогодні органи військового управління, командири і начальники у роботі з підлеглими зосереджуються лише на формуванні й оцінюванні морально-психологічного стану особового складу. Категорія “моральний дух” у керівних документах, науковій та навчальній літературі, роботі посадових осіб військового управління і науково-педагогічних працівників майже не згадується.

Мета статті: по-перше, провести аналіз співвідношення категорій “моральний дух” і “морально-психологічний стан”; по-друге, розглянути сутність, зміст, оцінювання та значення морального духу особового складу; по-третє, визначити основні напрями досягнення та підтримання високого морального духу особового складу.

Виклад основного матеріалу.
Співвідношення категорій “моральний дух” і “морально-психологічний стан” можна виразити через чотири твердження:

– перше – “морально-психологічний стан” є складником “морального духу”, логічний обсяг першої категорії повністю входить до логічного обсягу другої категорії (В. П. Каширин [8], В. І. Алещенко [9, с. 4]);

– друге – “моральний дух” є складником “морально-психологічного стану”, логічний обсяг першої категорії повністю входить до логічного обсягу другої категорії (П. П. Криворучко, О. Ф. Хміляр, Р. А. Шпак, С. В. Василенко) [10, с. 35];

– третє – “моральний дух” і “морально-психологічний стан” є категоріями тотожними, їх логічні обсяги збігаються, а характеризуючі ознаки є спільними (А. Г. Караяні, І. В. Сиромятников) [11, с. 354];

– четверте – “моральний дух” і “морально-психологічний стан” – це категорії супідрядні, вони є видовими категоріями (складниками) родової категорії “людський фактор (духовний потенціал, людський потенціал)”, тобто логічний обсяг першої і другої категорій повністю входить до логічного обсягу третьої категорії (О. О. Ілляк) [12, с. 20, 21, 125].

Другий закон логіки не припускає логічного протиріччя у будь-якому правильному мисленні. Закон протиріччя формулює це так: не можуть бути одночасно правдивими два несумісні висловлювання – два протилежні твердження і заперечення – про той же самий предмет у одному й тому ж самому відношенні; одне з них буде обов’язково неправдивим [13, с. 24]. У нашому випадку ми маємо чотири протилежних твердження.

Слід зазначити, що сьогодні перше твердження формує домінуючі підходи до визначення готовності особового складу до дій. Його автором є В. П. Каширин – російський науковець.

Якості військовослужбовців цей дослідник поділяє на статичні і динамічні. Статичні якості (якості за можливістю) він називає “людський потенціал”, а динамічні (якості за реальною дією) – “людський фактор”.

Духовну сторону людського потенціалу (на рівні можливостей), як і людського фактора (на рівні реальної дії), В. П. Каширин називає моральним духом. За логікою автора, моральний дух включає: на статичному рівні – “морально-психологічний потенціал”, на

динамічному рівні – “морально-психологічний стан”.

З позиції формальної логіки впливає, що категорію “моральний дух” автор застосовує для характеристики якостей особового складу як на рівні можливостей (людський потенціал), так і на рівні реальної дії (людський фактор). Категорія ж “морально-психологічний стан” у наведеній класифікації використовується лише для узагальнення якостей особового складу на рівні реальної дії, незважаючи на те, що у кінцевому значенні через цю категорію, за логікою В. П. Каширина, виражаються всі духовні якості особового складу, у тому числі і їх моральний дух.

Зазначеним положенням логічний обсяг підпорядкованого поняття (морально-психологічний стан) вирівнюється з логічним обсягом підпорядковуючого поняття (моральний дух). Це є свідченням порушення логічних відношень між поняттями, бо підпорядковане поняття завжди має менший логічний обсяг, ніж підпорядковуюче.

Очевидно, що в класифікації, наведеній В. П. Кашириним, багато внутрішніх логічних протиріч. А це означає, що помилки в теорії генеруватимуть помилки у результатах практичної реалізації досліджень, які ґрунтуються на наведених теоретичних засадах, і не можуть бути істинними [14, с. 366–371].

На нашу думку, правильним є четвертий підхід, за яким “моральний дух” і “морально-психологічний стан” є категоріями супідрядними, їх логічні обсяги не перетинаються, і вони є видовими категоріями по відношенню до родової категорії – “людський фактор (духовний потенціал, людський потенціал)”.

Це твердження ґрунтується на філософських положеннях про раціональний і чуттєвий рівні психіки людини; раціональний і чуттєвий розподіл функцій півкуль головного мозку людини; структурні компоненти психіки людини (свідомість, несвідоме і надсвідоме); раціональну (мотиваційно-вольову), чуттєву (емоційну) та ейдетичну форми свідомості людини; суспільну природу свідомості людини; структуру (компоненти) суспільної свідомості [12, с. 10–33].

Відповідно до цих положень: раціональні (мотиваційно-вольові) якості особового складу позначаються категорією “моральний дух”, чуттєві (емоційні) – категорією “морально-психологічний стан”, ейдетичні якості (єдність раціональних і чуттєвих якостей) – категорією

“людський фактор (духовний потенціал, людський потенціал” [12, с. 19, 20].

Наведене вище дозволяє визначити такі категорії.

Людський фактор (духовний потенціал, людський потенціал) військових формувань – це сформована об’єктивною дійсністю інтегральна єдність раціональних (мотиваційно-вольових) і чуттєвих (емоційних) якостей особового складу, які спонукають військовослужбовців до виконання військового обов’язку, впливають на їх стан і поведінку, визначають готовність особового складу до виконання службово-бойових завдань та застосування в елементах бойового порядку [15, с. 93].

Слід зауважити, що моральний дух характеризує мотиваційно-вольові (раціональні): фундаментальні, стійкі, довготривалі якості особового складу, а морально-психологічний стан – емоційні (чуттєві): мінливі, не довготривалі, ситуативні [16, с. 64].

Морально-психологічний стан особового складу – це сукупність душевних переживань, які генеруються на чуттєвому рівні психіки людини при взаємодії з об’єктивною дійсністю та усвідомленні особистісних якостей і через систему психологічного захисту активно впливають на психічне здоров’я військовослужбовців та проявляються у моральній діяльності [17, с. 83].

Моральний дух особового складу – це стійка сукупність ідейних переконань, політичної свідомості, соціальної захищеності та професіоналізму військовослужбовців, рівня розвитку військових колективів та адміністративної діяльності керівного складу, які системно і взаємозалежно формують внутрішню готовність особового складу до виконання військового обов’язку, створюють оптимальні умови для виконання поставлених службово-бойових завдань і спонукають до дій [18, с. 77].

Складниками морального духу є:

– **ідейний** (національні переконання, використання державної мови, державницька свідомість);

– **економічний** (фінансове, продовольче, речове, житлове забезпечення, службове навантаження);

– **політичний** (єдність влади, довіра до влади, розуміння та підтримання внутрішньої і зовнішньої політики держави);

– **соціально-психологічний** (сформованість військових колективів та розвиток у них соціально-психологічних явищ, таких, як громадська думка, колективний настрій, традиції, взаємовідносини);

– **адміністративний** (авторитетність командирів і начальників, професійна підготовленість особового складу, статутний порядок у частинах і підрозділах, успішність виконання службово-бойових завдань) [12, с. 42, 43].

Для дослідження морального духу особового складу на кафедрі військового навчання та виховання Національної академії Національної гвардії України розроблено “Методику оцінювання морального духу особового складу” [12, с. 38–124]. Методика включає науково-теоретичне обґрунтування сутності і змісту морального духу, критерії, математичний апарат, алгоритм роботи посадових осіб щодо його оцінювання.

Дослідження рівня морального духу особового складу передбачає опитування особового складу, опрацювання бланків респондентів, використання 100-бальної системи та чотирирівневої градації, інтерпретацію отриманих показників.

Для скорочення часу на проведення необхідних розрахунків розроблено комп’ютерну “Програму автоматизованого розрахунку рівня морального духу особового складу” [12, с. 60, 62], яка у вигляді окремого файлу додається до “Методики оцінювання морального духу особового складу”.

Залежно від отриманих показників *рівень морального духу особового складу (РМД) класифікується* як “високий”, “середній”, “низький”, “загрозливий”, зокрема: “високий”, якщо РМД [100...67,1]; “середній”, якщо РМД [67...50,1]; “низький”, якщо РМД [50...33,1]; “загрозливий”, якщо РМД [33...0].

Інтерпретація результатів оцінювання морального духу є важливим критерієм готовності особового складу до виконання службово-бойових завдань, застосування частин і підрозділів, організації навчання та виховання військовослужбовців.

“Високий” РМД – за рівнем морального духу особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий повністю*, доцільно залучати на головних напрямках дій і у визначальних елементах бойового порядку.

“Середній” РМД – за рівнем морального духу особовий склад до виконання службово-бойових завдань *готовий обмежено*, доцільно

залучати на другорядних напрямках дій і у відповідних елементах бойового порядку.

“Низький” РМД – за рівнем морального духу особовий склад до виконання службово-бойових завдань *не готовий*, доцільно залучати на допоміжних напрямках дій і в аналогічних елементах бойового порядку.

“Загрозливий” РМД – за рівнем морального духу особовий склад *деморалізований*, залучати до виконання службово-бойових завдань не рекомендується [12, с. 56, 57].

Ключовим словом у словосполученні “моральний дух” є поняття “дух”. У словнику С. І. Ожегова (видання 1970 р.) воно визначається як психічні здібності (свідомість, мислення), те, що спонукає до дій, до діяльності, начало, яке визначає поведінку, дії. Слово “моральний” (там само) визначається як той, що пов’язаний з духовним життям людини. У зазначеному контексті поняття “моральний” має допоміжне, уточнююче значення; воно поширює логічний обсяг поняття “дух” лише на внутрішнє духовне життя людини і відмежовує його від релігійно-містичної сфери.

У вказаному значенні поняття “дух” може вживатись і в інших словосполученнях, таких, як “національний дух”, “патріотичний дух”, “переможний дух”, “народний дух” тощо. У цих змістових зв’язках інші слова поширюють логічний обсяг поняття “дух” на певну спільноту людей. Так, Президент України П. Порошенко говорить про моральний дух усього населення України: “З кожним місяцем, з кожним новим політичним ходом Кремля, призваним розколоти Україну, *моральний дух населення стає сильнішим*” [19].

Отже, можна стверджувати, що моральний дух мають усі громадяни держави. Але чому? Бо у всіх є потреби, мотиви та інтереси [12, с. 14]. Однак у одних моральний дух “високий”, а у інших він “середній”, “низький” чи “загрозливий” [12, с. 56]. Величину морального духу можна встановити через відношення суспільного буття громадян (особового складу) до їх осуспільнених інтересів [12, с. 19].

Останнім часом у засобах масової інформації періодично почали вживати словосполучення “бойовий дух”. Так, у газеті “Сьогодні” повідомлялося, що Президент України П. Порошенко на розширеному засіданні Генерального штабу Збройних Сил України 01.09.2014 р. заявив: “Ситуація важка, але український *бойовий дух* сильніше, ніж у

окупантів. Ми захищаємо свою землю” [20]. На сайті Національної гвардії України 06.11.2014 р. розміщено інтерв’ю з учасниками АТО під назвою “32 блокпост: *бойового духу* для перемоги вистачить!” [21]. З першого погляду складається враження ніби категорія “моральний дух” замінюється (підмінюється) категорією “бойовий дух”, що ці категорії тотожні, а їх логічні обсяги збігаються. Проте це не зовсім так. Логічний обсяг категорії “моральний дух” значно більший, ніж категорії “бойовий дух”. “Моральний дух” співвідноситься з “бойовим духом” як родова категорія з видовою категорією, як ціле і його частина.

Бойовий дух – це моральний дух військовослужбовців, правоохоронців, партизан та інших захисників Української держави, які ведуть, вели чи будуть вести бойові дії проти окупантів, кримінальних угруповань, незаконних збройних формувань терористів, сепаратистів, бойовиків та інших ворогів незалежності і територіальної цілісності своєї Батьківщини під час війни, збройних конфліктів, антитерористичних операцій.

Сьогодні ідейні якості як фактори ідейного складника морального духу мають найбільшу вагу у загальному показнику дослідженого рівня морального духу особового складу. Їх значення суттєво зростає у випадках територіальних зазіхань сусідньої держави та збройної боротьби проти окупантів, сепаратистів і терористів.

Ідейні якості – це основні чинники ідейних переконань, які спонукають особовий склад до свідомого виконання військового обов’язку, героїчного захисту своєї Батьківщини та мужніх вчинків.

Наведене вище свідчить, що моральний дух, на відміну від морально-психологічного стану, несе значне навантаження ідеології державотворення, яка єднає й організує український народ у потужну непереможну силу. Без *ідеології державотворення* мобілізувати особовий склад на свідоме виконання військового обов’язку, героїчний захист Української держави та мужні вчинки – вкрай складно, а у більшості випадків – неможливо. Тому, закономірно, що “Основною метою *ідеологічної роботи* є досягнення і підтримання високого *морального духу* особового складу” [22]. Як писав ще у середині ХХ ст. англійський військовий психолог Норман Коупленд, моральний дух – це

наймогутніша зброя, відома людині; могутніша, ніж найважчий танк, ніж найпотужніша гармата, ніж найбільш руйнівна бомба. Високий моральний дух військ – це засіб, здатний перетворити поразку на перемогу [12, с. 63].

Основними напрямками досягнення і підтримання високого морального духу особового складу є:

– відновлення ідеологічних засад діяльності НГУ як інституту держави, формування в особового складу стійких національних переконань, державницької свідомості, свідомого використання української мови;

– реальне поліпшення соціальної захищеності військовослужбовців, військових пенсіонерів та членів їх сімей;

– єдність та узгодження дій центральних органів державної влади (Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України), формування в особового складу довіри до влади, повсякденне роз'яснення військовослужбовцям зовнішньої і внутрішньої політики держави;

– згуртування особового складу навколо ідеї державотворення та цілеспрямоване формування у військових колективах соціально-психологічних явищ (громадської думки, колективного настрою, традицій, взаємовідносин);

– підвищення авторитету керівного складу з'єднань (частин, підрозділів), підтримання у військових частинах статутного порядку, удосконалення професійної майстерності особового складу;

– закріплення у статутних і функціональних обов'язках командирів та начальників усіх ланок військового управління положення про їх відповідальність за досягнення та підтримання високого *морального духу* підлеглих;

– посилення організаційної ролі органів по роботі з особовим складом у спільних зусиллях щодо формування в особового складу високого *морального духу*;

– застосування у навчальних закладах, з'єднаннях і військових частинах “Методики оцінювання морального духу особового складу”, розробленій у Національній академії Національної гвардії України.

Висновки

Аналіз співвідношення категорій “моральний дух” і “морально-психологічний стан” дає підстави зробити такі висновки.

1. “Моральний дух” і “морально-психологічний стан” – це категорії супідрядні, вони є видовими категоріями (складниками) родової категорії “людський фактор (духовний потенціал, людський потенціал)”.

2. Моральний дух, на відміну від морально-психологічного стану, характеризує фундаментальні, стійкі, довготривалі якості особового складу і несе значне навантаження ідеології державотворення.

3. Моральний дух є важливим чинником і основним критерієм готовності особового складу до виконання службово-бойових завдань.

4. Сформований рівень морального духу особового складу з'єднань, частин і підрозділів є головним показником ефективності діяльності командирів, штабів та органів по роботі з особовим складом.

5. Успішне виконання поставлених службово-бойових завдань потребує цілеспрямованої і наполегливої діяльності командирів, штабів, органів по роботі з особовим складом і служб щодо досягнення та підтримання високого морального духу особового складу.

Список використаних джерел

1. Про організацію роботи з особовим складом у Національній гвардії України [Текст]: директива Командувача НГУ від 29.09.2014 р. № 15.

2. Сайт Національної гвардії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vv.gov.ua/news.php?nid=5938&lang=ua> (дата звернення 11.10.2014). – Назва з екрана.

3. Сайт Регіональний портал м. Павлоград [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://павлоград.dp.ua/3476> (дата звернення 08.11.2014). – Назва з екрана.

4. Сайт Однако.su [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://odnako.su/news/politics/-165586-batalonu--donbass--peredadut-desyat-tankov---shkiryak/> (дата звернення 08.11.2014). – Назва з екрана.

5. Сайт Новости Украины | STN [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://seo-top-news.com.ua/petr-poroshenko-vydvinul-kandidaturu-komandujushchego-natsionalnoj-gvardiej-na-post-ministra-oborony/> (дата звернення 09.11.2014). – Назва з екрана.

6. Сайт Радіо Свобода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/254>

42167.html (дата звернення 08.11.2014). – Назва з екрана.

7. Сайт Цензор.нет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://censor.net.ua/r288316> (дата звернення 08.11.2014). – Назва з екрана.

8. Каширин, В. П. Морально-психологическое состояние личного состава подразделения (части) [Електронний ресурс] / В. П. Каширин // Военная психология: методология, теория, практика : учеб.-метод. пособие / Р. А. Абдурахманов, А. Я. Анцупов, Б. П. Бархаев и др. – М. : Военный университет, 1998. – Режим доступу : <http://www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=2291> (дата звернення 04.07.2010). – Назва з екрана.

9. Алещенко, В. І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): становлення та сутність [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. І. Алещенко. – К. : НАОУ, 1999. – 56 с.

10. Морально-психологічний стан військового підрозділу: оцінка та прогнозування [Текст] : навч. посіб. / П. П. Криворучко, О. Ф. Хміляр, Р. А. Шпак, С. В. Василенко. – К. : Молода нація, 2005. – 63 с.

11. Караяни, А. Г. Прикладная военная психология [Текст] : учеб. пособие / А. Г. Караяни, И. В. Сыромятников. – С Пб. : Питер, 2006. – 480 с.

12. Ілляк, О. О. Людський фактор військових формувань: зміст, оцінювання та прогнозування [Текст] : монографія / О. О. Ілляк. – Х. : Акад. внутрішніх військ МВС України, 2012. – 251 с.

13. Хоменко, Е. А. Логика [Текст] : учеб. пособие / Е. А. Хоменко. – изд. 2-е. – М. : Воениздат, 1976. – 208 с.

14. Алексеев, П. В. Философия [Текст] : учебник. – 3-е изд. перераб. и доп. / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – М. : ПБОЮЛ Грачев С. М., 2001. – 608 с.

15. Ілляк, О. О. Сутність, зміст та оцінювання людського фактора військових формувань [Текст] / О. О. Ілляк // Честь і закон. – 2011. – № 4. – С. 90–96.

16. Ілляк, О. О. Системний підхід до визначення сутності, змісту та оцінювання морально-психологічного стану особового складу [Текст] / О. О. Ілляк // Честь і закон. – 2010. – № 2. – С. 62–74.

17. Ілляк, О. О. Методика оцінювання та прогнозування психологічних втрат і психологічної безпеки військовослужбовців на основі їх морального духу та морально-психологічного стану [Текст] / О. О. Ілляк // Честь і закон. – 2010. – № 4. – С. 82–93.

18. Ілляк, О. О. Комплексний підхід до визначення сутності, змісту та оцінювання морального духу особового складу [Текст] / О. О. Ілляк // Честь і закон. – 2009. – № 4. – С. 75–83.

19. Сайт Joinfo.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://joinfo.ua/politic/1038806_Prezident-Poroshenko-poblagodaril-Rossiyu.html (дата звернення 09.11.2014). – Назва з екрана.

20. Сайт газети Сегодня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/situaciya-tyazhelaya-no-ukrainskiy-boevoy-duh-silnee-poroshenko-548769.html> (дата звернення 09.11.2014). – Назва з екрана.

21. Сайт Національної гвардії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vv.gov.ua/news.php?nid=6100&lang=ua> (дата звернення 06.11.2014). – Назва з екрана.

22. Концепція ідеологічної роботи у Збройних Силах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ak-inzt.net/document/1672-koncepcija-ideologchnoi-roboti-u-zbrojnih-silah-ukraini> (дата звернення 15.11.2014). – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

Рецензент – кандидат психологічних наук, професор І. І. Ліпатов, Національна академія Національної гвардії України, Харків, Україна